

AZ EGYKORI VENDÉG MUNKÁSOK BERLINBEN: A TÖRÖK ÉS A VIETNÁMI KISEBBSÉG HELYZETE A NÉMET ÚJRAEGYESÍTÉSTŐL NAPJAINKIG

GYAPAY BORBÁLA

THE FORMER GUEST WORKERS IN BERLIN: THE SITUATION
OF THE TURKISH AND THE VIETNAMESE
MINORITIES FROM THE REUNIFICATION UNTIL TODAY

Abstract

In the early 20th century Berlin became a flourishing metropolis but in the wake of two lost wars its geopolitical role dramatically decreased. In the second half of the century Berlin found itself in the focal point of geopolitical confrontation both on European and on global level. From 1945 the development of the two zones of the city was determined by different economic and social doctrines. Although the reunification in 1990 opened the path to social integration in Berlin, despite the policy of urban development, the differences caused by the period of dividedness can clearly be observed even today.

The paper provides an overview on the ethnic landscape of Berlin, which had strikingly been different in the two parts of the city and has been changing since 1992. Differences existing between the eastern and western part of the city predominantly influence where certain minorities are likely to settle down. The primary intention of the paper is to reveal the characteristics and the ongoing social processes taking place in the last two decades in Berlin. At the same time I would like to point out some possible ways of integration by exploring the relationship between groups of former guest workers and the majority of the society.

Keywords: migration, minority, segregation, guest worker, Berlin

Bevezetés

A 20. század elején még sok szempontból virágzó világváros, majd a két vesztes háborút követően a győztes politikai hatalmak által kettéosztott Berlin a század második felében az európai és egyben világszintű geopolitikai erőellentétek gócpontjában helyezkedett el. A város mai különleges helyzete és fejlődésének kettőssége nem választható el és nem érthető meg az elmúlt évszázad összetett társadalmi, gazdasági és politikai folyamatainak megismerése és értelmezése nélkül.

Az 1945-től a két hatalmi szféra között felosztott Berlinben egészen eltérő gazdasági és társadalmi rendszer alakult ki. A számos különbség ellenére hasonlóság mutatkozott abban, hogy a második világháborút követő gazdasági fellendülésbe való bekapcsolódást és a munkaerőhiány leküzdését csak külső segítséggel tartották lehetségesnek. Így az 1950-es évek második felétől mindkét német államban folyamatosan kötöttek olyan államközi szerződéseket, amelyek a külföldi vendégmunkások fogadására biztosítottak lehetőséget. Míg azonban a fogadó államok a migránsok jelenlétére csak átmeneti időtávban számítottak, addig a két városrészbe érkező bevándorlók jelentős része az új államban való huzamosabb letelepedés mellett döntött.

A két német állam 1990. évi egyesítésével a 45 éven keresztül különböző úton fejlődő és eltérő gazdasági, társadalmi berendezkedéssel rendelkező két berlini városrész újra egymásra talált. Az intézményrendszer egységesítése megnyitotta a lehetőséget arra, hogy a város az integráció útjára léphessen, azonban az intenzív városfejlesztési politika ellenére

ma is tisztán tetten érhető az elszigeteltség időszaka alatt kialakult alapvető strukturális és társadalmi különbségek.

Munkámban arra keresem a választ, hogy az intézményi és politikai egyesítés hogyan változtatta meg a két városrészben megjelenő migrációs és etnikai képet az 1992 óta eltelt húsz évben és mennyiben határozzák meg a keleti és a nyugati városrész különbségei az egyes csoportok letelepedésének irányait? Jelen munka célja, hogy a német fővárosban zajló társadalmi folyamatokat és jellemzőket feltárja, valamint a többségi társadalom és a kisebbségi csoportok közötti kapcsolatok bemutatásán keresztül rávilágítson ezen különbségek integrálásának problémáira.

Adatbázis, metodika és módszertani kérdések

Az elemzés elkészítéséhez első lépésben a külföldi népességre vonatkozó statisztikai adatbázist használtam fel. A statisztika az 1992 és 2010 közötti intervallumban a berlini LOR (Lebensweltlich orientierte Räume) területbeosztás szintjén (447 egység) háromévenkénti bontásban mutatja az állampolgárságuk alapján külföldinek számító népesség számát. A LOR területbeosztást a városi szenátus 2006-ban alakította ki annak céljából, hogy a demográfiai és a társadalmi fejlődés változásait statisztikai szempontból minél részletesebben le tudja írni, s ezáltal lehetőség nyíljon a kapott eredmények városfejlesztési politikában való felhasználására. A LOR szintű adatbázis létrehozása 1992-ig visszamenően készült el. A felhasznált adatokat a Berlini Statisztikai Hivatal külön kérésre állította össze számomra.

Az állampolgárság szerinti népességadatok mellett rendelkezésemre álltak olyan 2007-től elérhető statisztikák, amelyek a lakosságot a migrációs háttér megléte alapján osztályozzák. A migrációs háttérrel rendelkezők csoportjába a külföldiek és az olyan német állampolgárok tartoznak, akik más országból származnak. Azért szükséges a kérdést így módon vizsgálni, mert a külföldi lakosok az állampolgárság megszerzésével ugyan hivatalosan kikerülnek a külföldi kategóriából, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az új állampolgárság megszerzésével együtt a város többségi társadalmába integrálódnának.

A korábbi változtatások ellenére az 1913-ban megalkotott Birodalmi és Állampolgársági Törvény alapján a német állampolgárság elnyerését gyakorlatilag 2000-ig nem a születés helye (ius soli), hanem a leszármazás és a vérségi kapcsolat (ius sanguinis) határozta meg. A 2000. január 1-től hatályba lépő új törvényi rendelkezések sok tekintetben megkönnyítették az állampolgárság elnyerését, de továbbra sem lehetséges a kettős állampolgárság megszerzése. Így a német állampolgárság felvétele (egészen különleges esetektől eltekintve) egyet jelent a származási ország állampolgárságának feladásával (HOFFMANN, H. 2004).

A harmadik típusú adatsor, amelynek eredményei a jelen munka alapját képezik, az állampolgárságot nyert személyek számát mutatja az etnikai kisebbségek szerinti éves bontásban. Így lehetőségem nyílt arra, hogy a fenti statisztikákból kikerülő külföldi személyek által bekövetkezett térbeli struktúraváltozásokat magyarázzam.

Az elkészített ábrákon a LOR egységek mellett a kerületbeosztást is ábrázoltam (*1. ábra*), a mai helyett azonban a 2001 előtti lehatárolást használtam. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a 2001-es kerületreformot követően létrejöttek olyan új kerületek, amelyek egykori kelet- és nyugat-berlini területeket is magukba foglalnak – vizsgálatom szempontjából azonban a két városrész pontos elkülönítése központi szerepet játszik.

1. ábra Berlin kerületei és LOR egységei, 2000
 Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
 Figure 1 Districts and LOR units of Berlin, 2000
 Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

Berlin etnikai képe és az etnikumok megoszlása 1992 előtt

Berlin külföldi lakosságának vizsgálata és a városi térben való megjelenésének kérdése az 1970-es évektől került a társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai elemzések homlokterébe. Az 1990-es évektől a szocialista tábor összeomlásával, illetve Németországgal és a város egyesülésével megnyílt a lehetőség arra, hogy az egyes folyamatokat átfogóan elemezzék és értelmezzék. Ekkor a kutatás az elmúlt három évtized rekonstruálása helyett már a városegysítés időpontjában felmért állapotra ható új folyamatok és fejlődési irányok leírását tűzte ki célul.

A Berlinben élő külföldiek megjelenése a második világháborút követő időszakban, majd a berlini fal megépülésével vált egyre intenzívebbé. A két városrész a számtalan társadalmi és politikai különbsége ellenére bizonyos értelemben egységet alkotott, ugyanis Kelet-Berlinből és a város környékéről tömegek jártak naponta Nyugat-Berlinbe dolgozni, amire 1961-et követően a fal felépülésével többé nem nyílt lehetőség.

Habár Nyugat-Németország már az 1950-es évektől kötött munkaerő fogadásáról szóló szerződéseket például Olaszországgal, Görögországgal vagy Spanyolországgal, ezek a források nem tudták pótolni a fal felépülése következtében létrejövő hatalmas munkaerő-hiányt. Így az egykori NSZK az 1960-as években Törökországgal, Marokkóval, Portugáliával,

Tunéziával, illetve Jugoszláviával egyezett meg bilaterális egyezmények keretében a munkaerő cseréjéről (SCHULZ, M. 2002). Az állam és Nyugat-Berlin nem törekedett a külföldiek letelepítésére, ezért az eredetileg csak néhány évre érkező, többnyire egyedülálló vendégmunkásokat tömeges munkásszállókon helyezte el. A változás akkor következett be, amikor a külföldieket a családjuk is követte és az izolált szálláshelyekről kiköltözve, elsősorban a belvároshoz közel eső leromlott állapotú városrészekben kerestek kedvezőbb lakhatási feltételeket. 1973-ban a világgazdasági helyzetre reagálva az NSZK és Nyugat-Berlin a külföldiek hazatérésének reményében leállította a toborzást. Mivel azonban a várt folyamat elmaradt, az állam az egykor vendégmunkásként érkezett, de végül hosszútávra letelepedett kisebbségek integrációjának kérdésével szembesült (HÄUSSERMANN, H. –KAPPHAN, A. 2002). A vendégmunkások mellett kisebb tömegben menekült csoportok is érkeztek a városba, így 1989-ben Nyugat-Berlinben a külföldiek száma 296 620 főt tett ki, 15,9%-át alkotva a városrész teljes népességének (Statistisches Jahrbuch 1990).

Kelet-Berlinben a második világháborút követően a nyugatitól eltérő folyamatok indultak meg. Egyrészt a lakosok egy csoportja napi ingázással keresett biztosabb munkalehetőségeket a nyugat-berlini kerületekben, másrészt a szovjet mintára átalakuló társadalmi, politikai és gazdasági rendszer elől nagy tömegek költöztek/menekültek át a nyugati városrészekbe. Ezen folyamatok eredményeképpen Kelet-Berlin lakossága a háború vége és a berlini fal megépülése közötti időszakban közel 150 000 fővel csökkent (1949: 1 207 000 fő, 1961: 1 055 000 fő), ami jelentős munkaerőhiányt idézett elő a kiépülő szocialista gazdaságban (HÄUSSERMANN, H. –KAPPHAN, A. 2002). Ezt a hiányosságot orvosolandó a kelet-német vezetés egyrészt az ideológiai hasonlóság miatt elsősorban kommunista országokból (Vietnám, Kuba, Angola és Mozambik) hívott és fogadott olcsó munkaerőt, másrészt a földrajzi közelség miatt a lengyel és a magyar bevándorlás játszott fontos szerepet. Az „integrációs” politika itt is átmenetinek tekintette a migránsok jelenlétét, s nem törekedett a többségi társadalom és a kisebbségek kohéziójának megteremtésére. A kelet-berlini külföldiek tömege messze elmaradt a nyugat-berlini arányok mögött: 1989-ben a lakosság 1,6%-a tartozott a nem-német állampolgárok közé (KEMPER, F.-J. 1998a).

A következőkben a török és a vietnámi kisebbség csoportjainak jellemzőit és térbeli megjelenését elemzem a város egyesülésének időpontjában. Azért esett a választásom erre a két csoportra, mert migrációs indítékaik, illetve a német államokkal való kapcsolatuk és lehetőségeik jelentősen eltérnek. Mivel ezen jellemzők nem választhatók el a város megosztottságának tényétől, az újraegyesülést követő változások és tendenciák is jól vizsgálhatóvá válnak ezen két csoport esetében.

Vendégmunkások a kettéosztott Berlinben – a török és a vietnámi kisebbség

Az 1961-ben Nyugat-Németország és Törökország, majd az 1980-ban Kelet-Németország és a kommunista Vietnám között megkötött államközi szerződéseket követően vette kezdetét egy olyan folyamat, amelynek későbbi hatásait és a hozzá kapcsolódó politikai és társadalmi következményeket akkor nem is sejtették.

Egyik német állam sem helyezett hangsúlyt az érkező munkások integrálására, ugyanis eleinte a hosszú távú tartózkodásuk nem tűnt reális alternatívának. Az 1960-as évek folyamán érkezett török kisebbség esetében a változások az 1970-es évek elejére következtek be, amikor egyrészt a jogi keretek módosulása miatt lehetőség nyílt a tartózkodás meghosszabbítására, másrészt a családegyesítések kérvényezésének engedélyezése új lehetőségeket nyitott a török népesség számára (SCHULZ, M. 2002). Míg az 1960-as években a

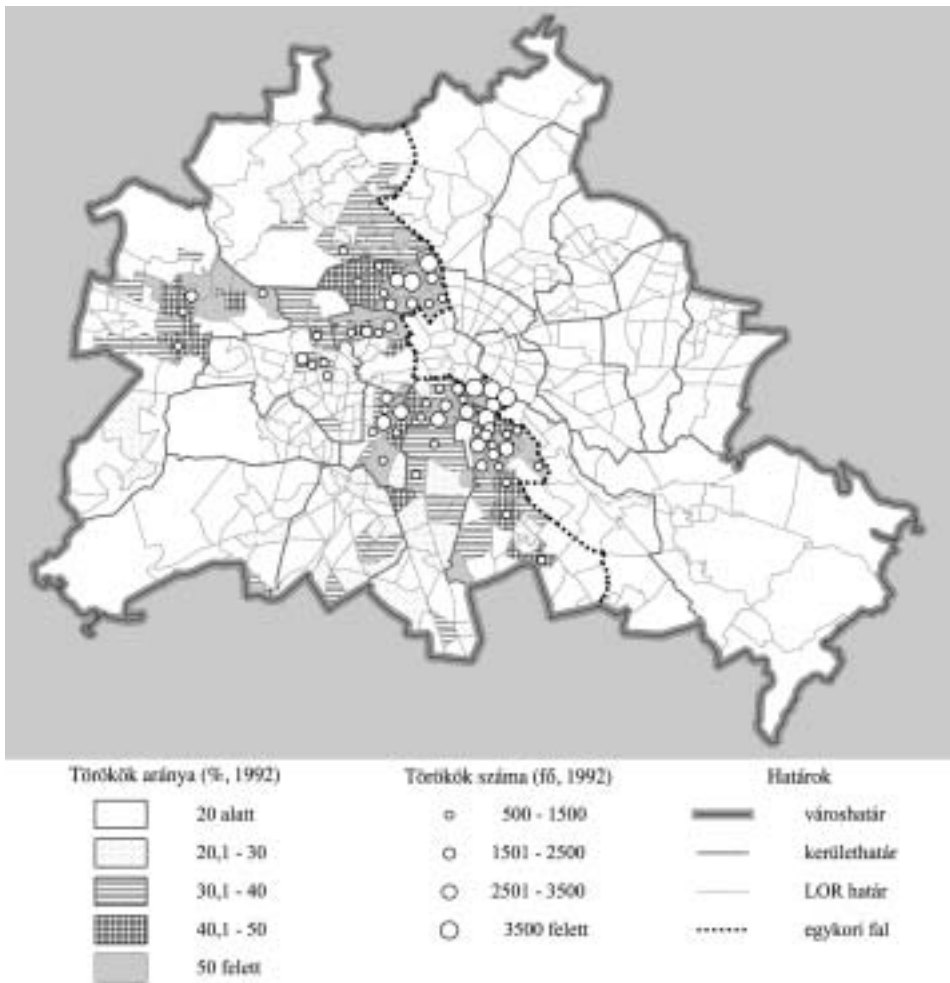
német vezetés alapvetően tömegszállákon helyezte el a család nélküli munkásokat, addig az évtized végén már elsősorban a belváros leromlott állapotú kerületeinek (Kreuzberg, Wedding, Tiergarten) régi, nagyobb, de olcsóbb bérletű lakásaiba költöztek a török családok (KIL, W. – SILVER, H. 2006). Ezt követően a létrejövő térbeli koncentrációban kialakultak a török infrastruktúra elemei (boltok, utazási ügynökségek, éttermek stb.), amelyek folyamatosan egy zártabb térbeli és társadalmi egység formálódását erősítették.

A vietnámiak a török népességgel szemben kezdetben nem vendégmunkásként jelentek meg Berlinben. Az 1970-es évektől a gyarmati birodalmak felbomlásával Vietnámban politikailag zavaros és háborús időszak következett, ami a lakosok tízezreit kényszerítette az ország elhagyására („boat-people”), s a nyugat-európai államok közül az akkori NSZK is befogadott menekülteket. Ez a csoport elsősorban középosztálybeli, képzett dél-vietnámiakból állt, akik Nyugat-Berlinben telepedtek le és rövid idő alatt beilleszkedtek a helyi társadalomba (KIL, W. – SILVER, H. 2006).

Az 1970-es években alapvető társadalmi és gazdasági változások következtek be Németországban. Az 1973-as világgazdasági események tükrében Nyugat-Németországban és Nyugat-Berlinben az akkorra már jelentős számban jelenlévő török népesség hazatérésének reményében leállították a munkaerő-toborzást, ami azonban csak átmenetileg csökkentette a kisebbség létszámát. Bár a nyugat-német vezetés igyekezett politikai szabályozásokkal is hatni a külföldiek arányának csökkenésére (korhatár bevezetése, visszaköltözés támogatása), az emberi jogok széleskörű érvényesítése, valamint a családegyesítések támogatása és a kisebbség körében magasabb gyermekvállalási kedv miatt a török népesség növekedése nem állt meg, csak mérséklődött (SCHULZ, M. 2002). 1975-ben Nyugat-Berlin területén élő külföldiek átlagos aránya 9,3% volt, azonban egyes kerületekben a részesedésük meghaladta a 15%-ot. Erre a jelenségre reagálva a nyugat-berlini vezetés több intézkedést hozott. Egyrészt azon kerületekben (Kreuzberg, Wedding, Tiergarten), amelyekben döntő többségben törökök éltek, megtiltotta a külföldi népesség további bevándorlását, ami azonban a korábban említett okok miatt gyakorlatilag a rendelet feloldásáig (1989) hatástalan maradt. Másrészt megnyílt a lehetőség a külföldiek számára is, hogy a szociális lakásépítés keretei között jobb minőségű lakásokhoz jussanak és így az erős területi koncentrátságból kilépjenek (HÄUSSERMANN, H. – KAPPHAN, A. 2002).

Munkaerőre a szocialista Kelet-Németországban is nagy szükség volt, így 1980-ban bilaterális szerződést írt alá az NDK és a kommunista Vietnám. Az 1960-as évek folyamán bevándorolt török népességhez hasonlóan alacsony képzettségű munkaerő érkezett, amelyet a kelet-német vezetés elsősorban az építő- és a könnyűiparban foglalkoztatott. Ezeket a bevándorlókat a német lakosságtól erősen szegregálva, Kelet-Berlin külső kerületeinek (Lichtenberg és Marzahn) munkásotthonaiban helyezték el és keményen korlátozták a társadalmi életben való részvételüket (DENNIS, M. 2007). Fordulópont az 1989–90-es politikai változásokkal következett be, amikor a német állam megrövidítette a korábban kötött szerződést, s hazatérésre kényszerítette a vietnámiakat. Sokan azonban nem tértek vissza a hazájukba, hanem saját erőből egzisztenciát teremtve igyekeztek a városban maradni, s ott letelepedni (SCHULZ, M. 2002).

A felvázolt tendenciák és törekvések következményeképpen a város egyesületekor markánsan kirajzolódtak a török és a vietnámi kisebbségek által lakott területek (2. és 3. ábrára). A külföldiek több mint 50%-a török volt a nyugati belvárosi kerületek nagy részében (Kelet-Kreuzberg, Észak-Neukölln, Kelet-Wedding és Észak-Tiergarten), illetve Spandau keleti területein. Tiergarten déli része azért mutat olyan alacsony részesedést, mert városi park lévén területén a lakónépesség száma alacsony. Az abszolút számukat tekintve törökök elsősorban a belváros leromlott állapotú területein, a szanálásra ítélt, egykori fal közelében fekvő kerületrészekben éltek. A vietnámiak számáról az 1992 előtti időszakra nehéz

2. ábra A törökök területi elhelyezkedése Berlinben, 1992

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

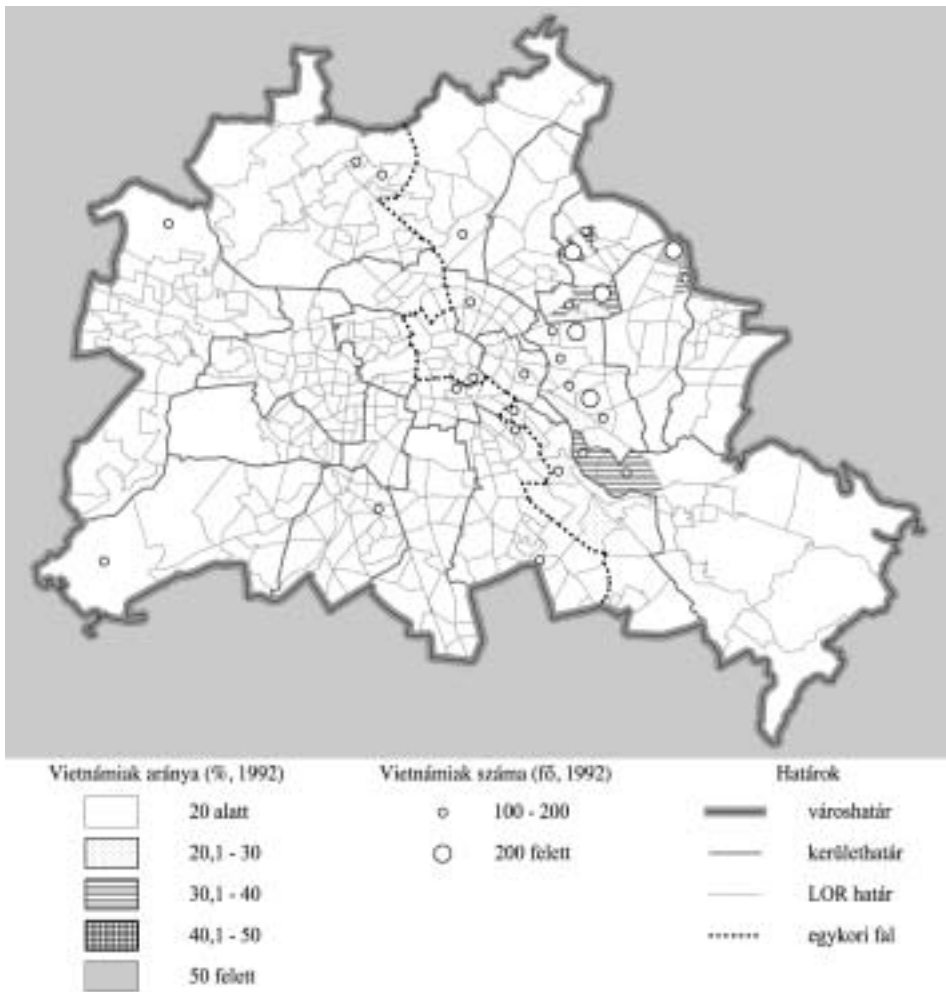
Figure 2 Territorial distribution of the Turks in Berlin, 1992

Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

pontos adatokat találni, ugyanis a volt NDK-ban nem fordítottak nagy hangsúlyt az etnikai statisztikák rögzítésére. A meglévő adatsorokban a vietnámi kisebbség külön csoportként nem szerepel, hanem az „egyéb”-kategóriába sorolva jelenik meg. 1992 volt az első év, amikor a Berlieni Statisztikai Evkönyvben az egykori Kelet-Berlin adatsorait is közzé tették.

Berlin etnikai képének változása 2010-ig

Az 1990-es évek fordulatai, a város egyesítése, valamint az egységes politikai, társadalmi és közigazgatási rendszer kialakítása sok szempontból újfajta fejlődési úton indította el Berlint.

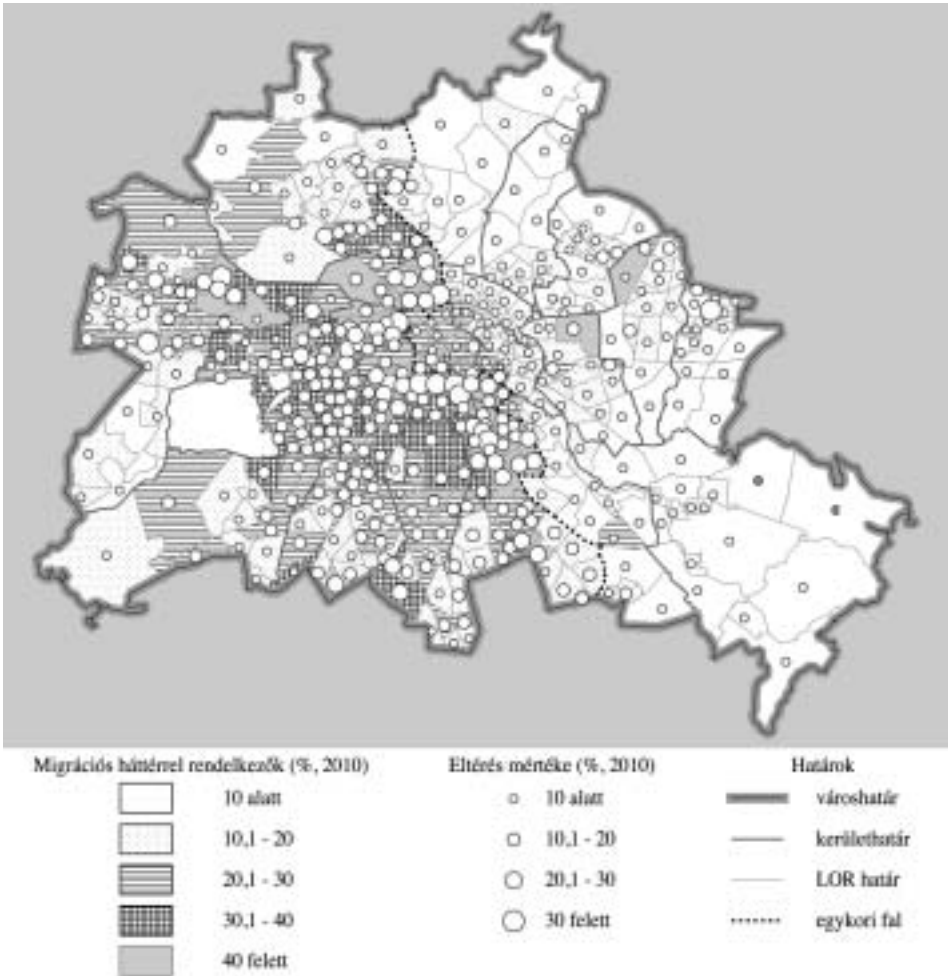

3. ábra A vietnámiak területi elhelyezkedése Berlinben, 1992
 Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
 Figure 3 Territorial distribution of the Vietnamese in Berlin, 1992
 Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

Az 1950 és 1990 közötti időszakhoz képest eltérő okok játszottak szerepet a külföldi népesség Berlinben történő letelepítésében és letelepülésében. Ahhoz, hogy a város egyesítését követően a külföldiek jelenlétét minél pontosabban ki tudjam mutatni, többféle adatsort használtam fel. A külföldiek száma Berlin egészében 1992 (11,2%) és 2007 (14,0%) között folyamatos növekedést mutatott, a 2010-es évben (13,5%) viszont már kis csökkenés figyelhető meg. Eltérő tendencia jellemzi azonban az egykori két városrészt: továbbra is szembetűnő a jelentős aránybeli különbség kelet és nyugat között, de míg nyugaton 2007 után a város egészéhez hasonlóan csökkent (2007: 19,6%; 2010: 17,7%), addig Kelet-Berlinben növekedett a külföldiek aránya (2007: 4,9%; 2010: 6,7%).

A külföldiek számára vonatkozó statisztikák mellett fontos figyelembe venni a migrációs háttérrel rendelkezők (külföldiek és a migrációs háttérrel rendelkező német állampol-

gárok) arányát is, amelynek Berlinre vonatkozó értékei 2007-től érhetőek el. Míg 2007-ben a külföldiek aránya 14,0%-os értéket mutatott, addig a migrációs háttérrel rendelkezők a berlini lakosság 25,7%-át tették ki. Az ezt követő években a külföldiek arányának csökkenésével az eltérés tovább nőtt. A két adatsor közötti markáns különbséget alapvetően az állampolgárságot szerző külföldiek egyre magasabb száma magyarázza. A legjelentősebb eltérések az egykori nyugat-berlini belső területeken, Kelet-Berlinben pedig Marzahn és Lichtenberg kerületek északi részén mutatkoznak (4. ábra).

4. ábra A migrációs háttérrel rendelkezők aránya és a külföldiek arányától való eltérése Berlinben, 2010

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Figure 4 The rate of the population with migratory background and its difference from the rate of the foreigners in Berlin, 2010

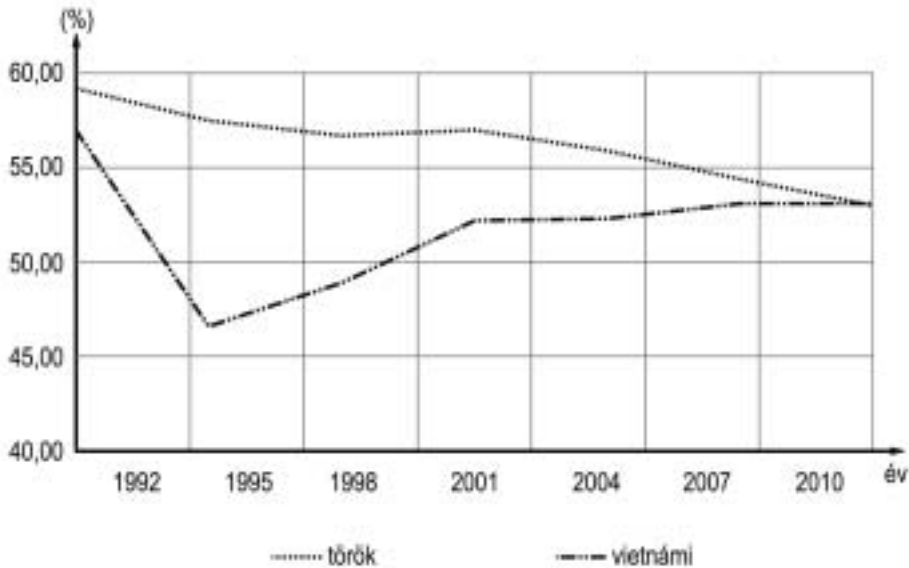
Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

Az általam vizsgált két kisebbségi csoport területi adatai a térképezés mellett lehetővé teszik a statisztikai elemzési módszerek alkalmazását, munkámban a szegregációs index eredményeit használtam fel. A szegregációs index azt mutatja, hogy az adott csoport tag-

jai közül hány százalékot kellene a város más területeire költöztetni ahhoz, hogy a térbeli eloszlásuk megegyezzen a teljes népesség eloszlásával. A 0-hoz közeli érték eszerint teljes keveredést, a 100 teljes szegregációt jelent (JOHNSTON, R. – POULSEN, M. – FORREST, J. 2010).

A szegregációs index eredményeinek vizsgálatánál szembetűnő jelenség volt, hogy míg 1992–1995 között az értékek mindkét csoport tekintetében az elkülönülés oldódásának irányába mozdultak el, a tendencia az 1990-es évek végére a vietnámiak esetében újra a növekedés felé fordult (5. ábra). Az eredmények az adott időintervallumban mindkét esetben erős szegregáltságot mutattak, ugyanis a vietnámiak és a törökök mai területi képét erősen meghatározzák az 1990 előtti folyamatok és letelepedési lehetőségek. Az egyes etnikai kisebbségek index-értékeinek elemzésére a későbbiekben térek ki részletesebben.

5. ábra A szegregációs index változása a vizsgált kisebbségek tekintetében, 1992–2010

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Figure 5 The changes of the indexes of segregation among the scrutinized minorities, 1992–2010

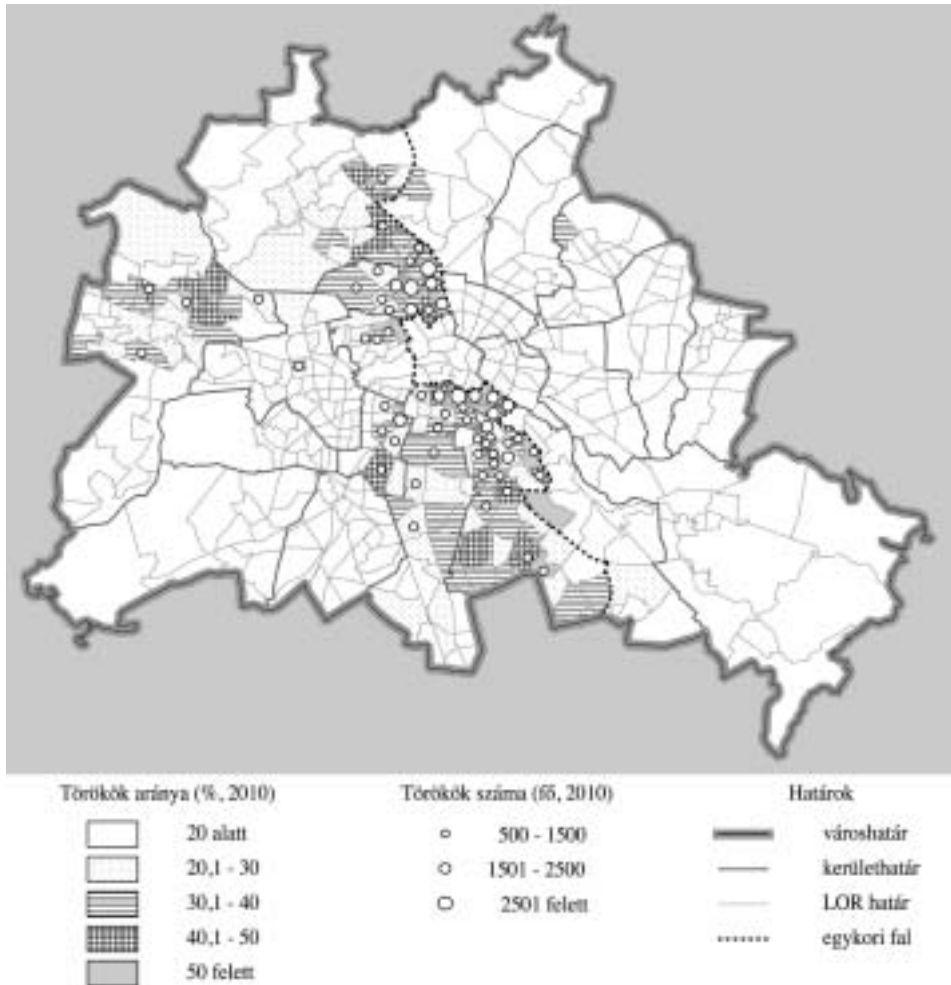
Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

Vendégmunkások az újraegyesült Berlinben – a török és a vietnámi kisebbség

Az utóbbi húsz év népességi tendenciái a török és a vietnámi kisebbségek esetében sok szempontból különböznek az azt megelőző időszaktól. Amellett, hogy a bevándorlás intenzitása messze alatta maradt az 1990-es évek előttinek, az egyik legfontosabb tényező a berlini török népesség csökkenése (1992: 138 733 fő; 2001: 125 084 fő; 2010: 104 556 fő). Ebben az esetben fontos figyelembe venni az állampolgárságot nyert személyek számának alakulását, ami sokban magyarázza a változás irányát. 1991-től kezdve évente átlagosan 3500 török származású személy szerezte meg a német állampolgárságot, így ezen csoporttal együtt a török származásúak tömege valójában továbbra is lassú növekedést mutatott. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a migrációs háttérrel rendelkező lakosok aránya

(6. ábra) a törökök által lakott területeken (Wedding, Kreuzberg, Neukölln és Tiergarten északi területei, Spandau keleti része) mutatja a legmagasabb értékeket (40% felett), illetve a legnagyobb eltéréseket (30% felett) a külföldi népesség arányszámától.

Az 1989–90-es politikai változások következtében a Vietnám és az egykori NDK közötti, a munkaerő fogadásáról szóló szerződést felbontották és az NDK állami vállalatai elbocsátották a vietnámi munkavállalókat. Ezt követően sokan visszatértek hazájukba, azonban a vietnámiak egy jelentős csoportja érvényes tartózkodási vagy letelepedési engedély nélkül a kedvezőbb lehetőségek miatt Berlinben kívánt maradni. A helyzetet súlyosbította az, hogy továbbra is számos vietnámi keresett biztosabb életfeltételeket Németországban, s így évente több ezren kérvényeztek menedékjogot. Az 1993-ban megszületett törvény tett pontot ezen folyamat végére, ugyanis előírta, hogy a menedéket kérőket egy olyan harmadik,

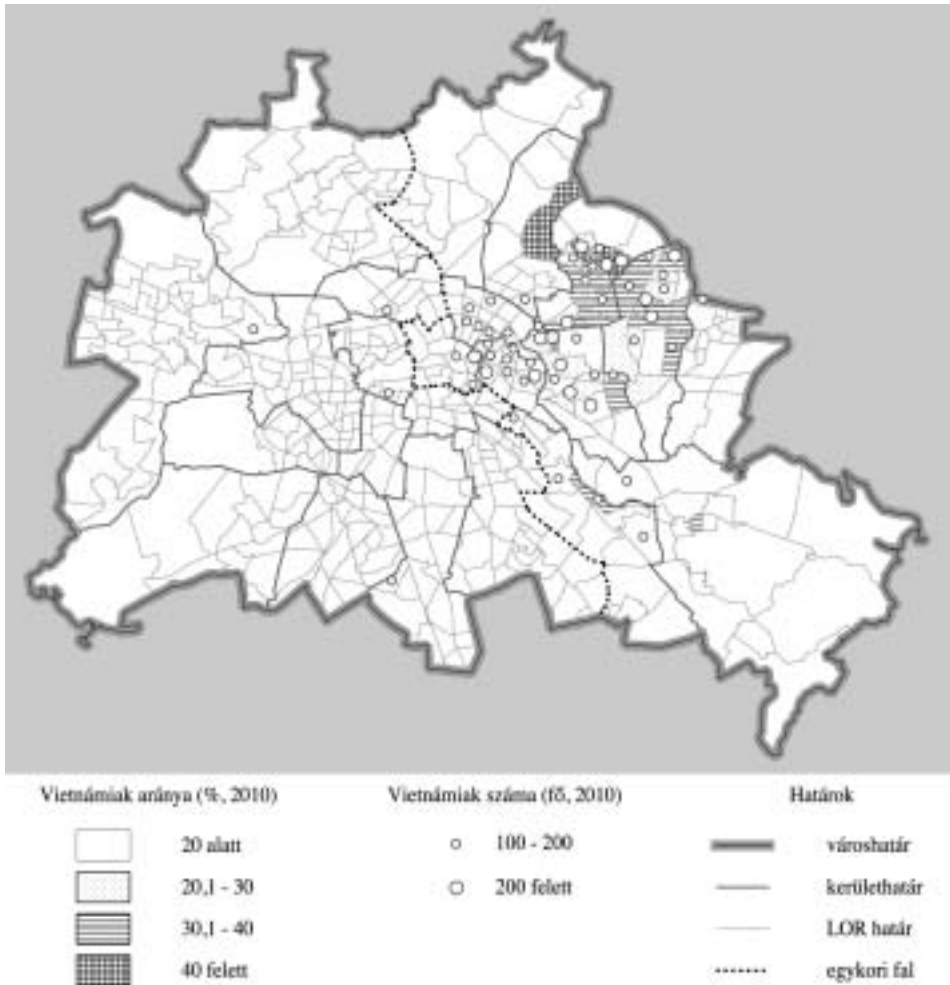
6. ábra A török kisebbség területi elhelyezkedése Berlinben, 2010
 Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
 Figure 6 Territorial distribution of the Turks in Berlin, 2010
 Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

biztonságos államba lehetséges visszaküldeni, amelyen keresztül Németországot elérték (SCHMALZ-J., C.–HANSEN, G. 1995). A státusznélküli helyzet tisztázására egy új államközi megállapodás nyitott utat, amely alapján az egykori szerződéses munkások az eredeti szerződésük lejártáig Németországban maradhattak, illetve számos kritérium teljesítése mellett (biztos kereset, társadalombiztosítási hozzájárulás fizetése, biztos lakhatás, megfelelő német nyelvtudás, büntetlen előélet) hosszú időtartamú vízumot nyerhettek. Ezeket a feltételeket azonban meglehetősen nehéz volt teljesíteni, mivel a keleti városrészen a gazdaság átalakítása miatt a gyárak és a vállalkozások nagy részét be kellett zárni, s így a magas munkanélküliség a legsürgetőbben megoldandó problémák közé került. Ezen hatások következtében az 1990-es évek első felében elsősorban a feketepiac kínált megélhetőségi lehetőségeket a vietnámi kisebbség tagjai számára. Azonban míg az 1990-es évek első felében a kínálatra alapuló szocialista gazdaság átalakítása komoly krízist jelentett a Kelet-Berlinben élők számára, addig az ezredfordulóra pontosan ebben a változásban rejlt lehetőségek nyitottak új perspektívát a vietnámiak előtt.

Szembetűnő a török és a vietnámi népesség zártsága abban az értelemben, hogy 1992-höz képest a területi elhelyezkedésük a város megosztottságát tekintve nem sokban változott (6. és 7. ábra). Míg 1992-ben 0,6%-a, 2010-ben a berlini törökök 3,8%-a lakott az egykori NDK területén. Elsősorban olyan kelet-berlini terület egységeken nőtt meg a számuk és az arányuk a két időpont között, amelyek határosak Nyugat-Berlinnel (Treptow, Friedrichshein, Pankow). A város keleti külső területein elhelyezkedő, olcsóbb negyedekben gyakorlatilag elhanyagolható maradt a török lakosság jelenléte. Erre többféle magyarázatot is adhatunk. Egyrészt a kisebbséghez tartozók jobban preferálják a nyugati kerületekben kialakult szociális háló és infrastruktúra előnyeit és biztonságát, illetve a keleti városrészekben nagyobb veszélyt jelent a szélsőséges elemektől elszennvedett diszkrimináció és fenyegetettség (KEMPER, F.-J. 1998a). Másrészt az 1970-es tendenciákkal szemben, napjainkban a törökök már nem csak az olcsóságot tartják elsődlegesen szem előtt a lakóhelyválasztásnál, hanem a minőségi jellemzők is előtérbe kerültek (SCHULZ, M. 2002).

Az, hogy a vietnámi kisebbség csoportjai ma is túlnyomó részt a keleti városrészen koncentrálódnak, nem csupán a történeti fejlődésből következik. Azok a vietnámiak, akiket az NDK megszűnő gyáraiból elbocsátottak, nem kezdhettek vállalkozást Nyugat-Berlinben, ebből következően az illegális munka mellett azokat a piaci réseket igyekeztek kihasználni Kelet-Berlinben, melyeket az átalakuló gazdaság feszített szét. Így találták meg a helyüket a kiskereskedelem, a ruhaipar területén, utcai árusként vagy a gyorsétkezdékben (KIL, W.–SILVER, H. 2006). Mindezen hatások és a lehetőségek következtében a vietnámi kisebbség ma a legdinamikusabban növekvő csoportok közé tartozik Berlinben. A statisztikai mutatók alakulásában közre játszik az a tény is, hogy – szöges ellentétben a török kisebbséggel – 2000-ig az állampolgárságot nyert személyek között nem jelentek meg külön kategóriaként a vietnámiak, s az ezt követő évtizedben is csak lassan növekedett a számuk (2001 és 2009 között átlagosan 138 fő/év volt a mutató értéke).

A fent vázolt tendenciákat támasztják alá a szegregációs indexek értékei (5. ábra): a török népesség 1992-ben 59,3%-os értékkel markáns elkülönülést mutatott, majd az azóta tartó folyamatos csökkenés következtében 2010-re (53,1%) a vietnámi kisebbség szegregációja meghaladta a törökök értékeit. A vietnámiak körében 1992 és 1995 között a szegregációs index csökkenése a számuk közel 10%-os apadásával áll kapcsolatban Kelet-Berlinben (1992: 5044 fő; 1995: 4441 fő). Nyugat-Berlinben ebben az időszakban is növekedett a létszámuk, amelynek háttérében a keleti és nyugati városrészen jelenlévő vietnámiak eltérő történeti fejlődése állhatott. Az 1995-öt követő és az ezredfordulóig tartó intenzív elkülönülés oka (1995: 46,7; 2001: 52,3) a korábban elemzett gazdasági lehetőségek következményeként volt értelmezhető. A 2000-es évektől ez a tendencia lelassult,

7. ábra A vietnámi kisebbség területi elhelyezkedése Berlinben, 2010
 Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
 Figure 7 Territorial distribution of the Vietnamese in Berlin, 2010
 Source: State Statistical Institute Berlin-Brandenburg

azonban 2010-re a törököket is megelőzve a vietnámi közösség a leginkább szegregált kisebbséggé vált (2010: 53,2). Ezen értékek elemzésénél azonban szem előtt kell tartanunk az állampolgárságot elnyerő törökök magas számát, ugyanis ők a szegregációval ellentétes folyamatokat indukálnak, míg a török közösség valóságos képében a folyamat semmiképpen sem ilyen drasztikus.

Összefoglalás

A 20. század második felében egyre inkább felgyorsuló urbanizáció és globalizáció, valamint a munkaerő kereslete és kínálata között fellépő területi egyenlőtlenségek számos,

elsősorban városi társadalmi konfliktus kialakulásának gócpontját jelentik. Ezzel a folyamattal az európai társadalmak előbb vagy utóbb kivétel nélkül szembesülni fognak.

Berlin példáján keresztül arra kerestem a választ, hogy a városban azonosítható mai etnikai területi folyamatokat mennyiben és hogyan befolyásolja az 1990-es évek előtti fizikai, társadalmi és gazdasági megosztottság. A témával számtalan tudományterület foglalkozik, azonban a földrajzi megközelítéssel szemben a politikai, szociológiai, kulturális és gazdasági szemlélet sokkal dominánsabban jelenik meg a többi kutatásban.

A szakirodalom elemzésével, részletes területi adatsorok térképezésével, illetve statisztikai módszerek felhasználásával mutattam be az egyes etnikai közösségek térbeli megjelenését és fejlődésük irányát. Alapvetően a történeti beágyazottságból és a másfajta jogi, gazdasági stb. lehetőségekből következően, valamint az eltérő kulturális és társadalmi távolságokból eredeztethetően a törökök és a vietnámiak területi fejlődése egymástól nagyban különböző ívet rajzolt meg, s a társadalom egészébe való integrálódásuk is más formában és mértékben valósult meg. A megosztott városban letelepedett csoportok ma azonosítható területi folyamatait döntően meghatározza az 1990-es évek elejére kialakult térbeli formáció, így a jelen tendenciái is alapvetően ebbe a képbe illeszkednek.

A bemutatott változásoknak és folyamatoknak a térbeliség nézőpontja mellett számos egyéb, azzal szorosan összefüggő aspektusa létezik. A társadalmi és gazdasági mutatók felhasználásával a térbeliségen túlmutató jellemzők felfedése további vizsgálatok alapjait képezheti. Az egyes csoportok munkaerőpiacon tapasztalható státuszának vizsgálata, a lakáspiaci helyzet és a területi elkülönülés összefüggéseinek, valamint a társadalmi kapcsolatok irányának definiálása a kérdés mélyebb feltárását eredményezné.

GYAPAY BORBÁLA

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest

gyapayb@yahoo.com

IRODALOM

- BEHR, M. 2006: An American in Berlin: reflections on the German demographic challenge, immigration, and national identity. – *Population Research and Policy Review* 25. 5–6. pp. 465–477.
- DAVIES, N. 2006: Lengyelország története. – Osiris, Budapest. 1040 p.
- DENNIS, M. 2007: Working under Hammer and Sickle: Vietnamese Workers in the German Democratic Republic, 1980–89. – *German Politics* 16. 3. pp. 339–357.
- GESEMANN, F. (szerk.) 2001: Migration und Integration in Berlin: wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven. – Leske+Budrich, Opladen. 430 p.
- HÄUSSERMANN, H. – KAPPHAN, A. 2002: Berlin: von geteilten zur gespaltenen Stadt? Sozialräumlicher Wandel seit 1990. – Leske+Budrich, Opladen. 292 p.
- HOFFMANN, H. 2004: The reform of the Law on citizenship in Germany: Political Aims, Legal Concepts and Provisional Results. – *European Journal of Migration and Law* 6. 2. pp. 195–203.
- HOFFMEYER-ZLOTNIK, J. 1977: Gastarbeiter in Sanierungsgebiet: das Beispiel Berlin-Kreuzberg. – Christians, Hamburg. 173 p.
- KAPPHAN, A. 2004: Berlin – Stadtentwicklung und Segregation in der Hauptstadt. – *Geographische Rundschau* 56. 9. pp. 48–52.
- JOHNSTON, R. – POULSEN, M. – FORREST, J. 2010: Moving On from Indices, Refocusing on Mix: On Measuring and Understanding Ethnic Patterns of Residential Segregation. – *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36. 4. pp. 697–706.
- KEMPER, F.-J. 1998a: Reconstructing of Housing and Ethnic Segregation: Recent Developments In Berlin. – *Urban Studies* 35. 10. pp. 1765–1789.
- KEMPER, F.-J. 1998b: Zur jüngeren Entwicklung der ethnischen Minderheiten in Berlin. – In: KEMPER, F.-J. (szerk.): *Ethnische Minoritäten in Europa und Amerika: geographische Perspektiven und empirische Fallstudien.* – Institute für Geographie der Humboldt-Universität, Berlin. pp. 55–66.

- KIL, W. – SILVER, H. 2006: From Kreuzberg to Marzahn. New Migrant Communities in Berlin. – *German Politics and Society* 81. 4. pp. 94–131.
- MÜLLER, H. 1985: Berlin West und Berlin Ost – sozial-räumliche Strukturen einer Stadt mit unterschiedlichen Gesellschaftssystemen. – *Geographische Rundschau* 37. 9. pp. 437–441.
- SCHMALZ-J., C. – HANSEN, G. 1995: *Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland*. – Verlag C. H. Beck, München. 571 p.
- SCHULZ, M. 2002: Ethnische Segregation im wiedervereinigten Berlin. – In: FASSMANN, H. – KOHLBACHER, J. – REEGER, U. (szerk.): *Zuwanderung und Segregation. Europäische Metropolen im Vergleich*. Drava Verlag, Klagenfurt. pp. 121–141.
- SILVER, H. 2006: Introduction: Social Integration in the “New” Berlin. – *German Politics and Society* 24. 4. pp. 1–48.

Internetes források:

- www.stadtentwicklung.berlin.de (Senatsverwaltung für Stadtentwicklung) – utolsó megtekintés: 2011-03-31
- www.statistik-berlin-brandenburg.de (Amt für Statistik Berlin-Brandenburg) – utolsó megtekintés: 2011-03-31